

El joc de pilota al Mèxic pre-colombí i la seva pervivència a l'actualitat

Carmen Huera

Directora del Museu
Etnològic de Barcelona

Una de les seccions més importants i representatives del Museu Etnològic de Barcelona (MEB) és la de Llatinoamèrica, que es reflecteix en els dos vessants de cultures pre-colombines i de cultures indígenes i mestisses actuals.

Aquest és el motiu pel qual, en relació amb la data commemorativa del cinquè centenari de la trobada entre el vell món i el nou que nosaltres anomenàrem Amèrica, ens va semblar convenient, en la mesura de les possibilitats del MEB, mirar de promoure el coneixement de Llatinoamèrica per mitjà d'exposicions i cicles de conferències que es referissin tant a les cultures arqueològiques com a la situació dels pobles indígenes actuals.

Evidentment, però, la fita del 1992 va esdevenir doblement interessant per a tots nosaltres a partir de l'atorgament a Barcelona dels Jocs Olímpics.

Llavors vam pensar en la possibilitat d'organitzar algun acte en què quedessin representades les dues fites de l'any 1992: Amèrica i l'esport.

Per això proposàrem a l'Ajuntament de Barcelona la realització al MEB d'una exposició sobre un tema molt significatiu dintre del context de les cultures pre-colombines

més desenvolupades de Mesoamèrica: el joc de pilota. Un cop acceptada la idea, calia cercar peces ben representatives. Això s'aconseguí gràcies a la generosa col·laboració del Museo Nacional de Antropología de México, que ens va fer un préstec de 89 peces arqueològiques, perfectament seleccionades, i de 70 d'etnològiques relacionades amb els jocs de pilota indígenes de l'actualitat.

Els jocs de pilota pre-hispànics

Del fet que se succeïren els primers establiments estables al Mèxic pre-colombí, prop del 1500 abans de l'inici de l'era cristiana, es troben arreu de les terres mexicanes testimonis de la pràctica de jocs amb pilotes fetes amb «hule» (cautxú), massisses, de gran pes i rebot fort.

Segons el testimoni de les figuretes trobades a les tombes de les cultures més antigues (Vall del llac de Texcoco, a l'altiplà central, o El Opeño a l'occident) el joc tenia força variants: la pilota podia ser colpejada amb el cap, els punys, els malucs, l'avantbraç, amb un pal i amb els peus.

Posteriorment (aproximadament des del segle VII fins al segle XVI dC) els jocs s'anaren

complicant, i a més del caràcter lúdic, esportiu, s'hi fan paleses les implicacions religioses. El joc es practica en terrenys preparats expressament perquè s'hi jugui, de maçoneria ben treballada, i de vegades els murs es decoren amb magnífics relleus. Els reglaments dels jocs són rigorosos: la pilota no pot ser tocada sinó amb els malucs i l'avantbraç. L'objectiu de joc consisteix a fer passar la pilota per una anella de pedra fixada en disposició vertical a la part alta de les parets que limiten el camp de joc; això s'ha de fer, d'acord amb la forma dels laterals, bé d'un cop directe amb els malucs, bé fent rebotar la pilota prèviament sobre una mena de talús lateral previ als murs verticals (Xochicalco, Tula o Copán).

El joc tenia, en aquesta època, un caràcter clarament transcendent. La pilota és un símbol astral; del seu «vol» depèn que el Sol es mantingui a l'horitzó i segueixi el seu camí pel cel, i que la terra sigui fecunda.

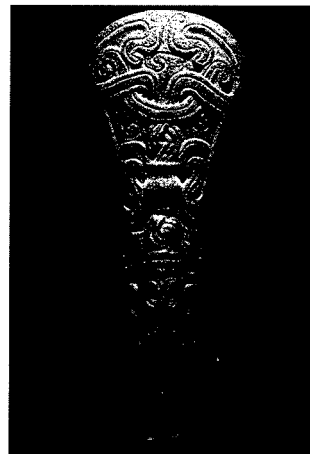
Els sacrificis humans

D'aquí prové també l'origen dels sacrificis humans per decapitació. Apareixen clarament relacionats amb els jocs de pilota, des d'època ben antiga. Pel que sembla, la víctima era un jugador de l'equip que perdia el joc i la seva sang contribuïa a fecundar la terra.

Els jocs es feien encara al període en què els espanyols van arribar a Tenochtitlán; Cortés va admirar tant l'habilitat dels jugadors que se'n va em-

Palma. Costa del Golf. Època clàssica (200-1000 dC). Es tracta de la representació dels jugadors de pilota. La decoració està relacionada amb la que presenten alguns edificis de la ciutat d'El Tajín, que estaven dedicats a aquest joc. Fotografia: Museu Etnològic de Barcelona

Destral cèfalo-antropomorfa. Cultura del centre de Veracruz. Època clàssica (200-1000 dC). El cap i les extremitats eren les parts del cos humà que, a la Costa del Golf, estaven relacionades amb el joc de pilota. En aquest cas, el cap humà va acompanyat d'una petjada, cosa que li confereix un sentit de viatge o de trànsit. Fotografia: Museu Etnològic de Barcelona

portar alguns a Europa perquè els pogués veure l'emperador Carles V.

Els jocs de pilota actuals

La intransigència dels missioners espanyols va fer que es prohibissin els jocs per les seves implicacions religioses evidents. No obstant això, al nord i a l'occident de Mèxic, on els colonitzadors espanyols gairebé no hi van posar els peus, els indígenes continuaven practicant els antics costums. Dels jocs de pilota que es fan avui dia, el més semblant als antics és sens dubte l'anomenat Ulama, que es juga a l'estat de Sinaloa. La pilota es colpeja només amb els malucs; però amb tot, la reglamentació del joc és ben diferent de l'antiga.

L'exposició

L'exposició estava dividida en dues parts: una era dedicada als jocs de pilota pre-hispànics, i estava formada per peces arqueològiques; i l'altra reflectia els jocs indígenes actuals.

A la primera part, sens dubte la més interessant, hi destacaven objectes de gran raresa i antiguitat, com ara una de les tres úniques pilotes de cautxú massís (*hule* en llengua nahua) que han arribat fins a nosaltres; procedeix de la zona cultural de Veracruz i està datada uns mil anys abans de Crist.

Per la seva qualitat plàstica sobresortien les figures de terra cuita d'època pre-clàssica trobades a la zona de l'altiplà de Mèxic (cultura Tlatilco, 900 a 600 aC) i

a la zona de l'occident (El Opeño, Michoacán, 800 aC).

D'època clàssica (200 a 1000 dC) hi havia a l'exposició peces representatives dels jocs de pilota procedents de totes les zones culturals de Mèxic; entre elles cal subratllar la perfecció de les talles en pedra del centre de Veracruz que es podien admirar en una excel·lent selecció d'objectes utilitzats a cerimònies de caràcter ritual, com són les que en castellà reben els noms de *yugos*, *hachas* i *palmas* (sense que hi hagi més relació entre el nom i l'objecte que un cert aspecte formal).

També hi havia a l'exposició diverses figuretes en terra cuita de la cultura maia, que representaven jugadors de pilota o sacerdots revestits d'atributs relacionats amb els jocs.

Per la seva admirable plasticitat cal destacar també els objectes procedents de les cultures de Teotihuacán, Monte Alban i Xochicalco.

En quant a l'època postclàssica (1100 a 1521 dC) s'exhibia a l'exposició una bona col·lecció de peces de la cultura asteca (1325 a 1521 dC) en què figuraven tota mena d'objectes relacionats amb els jocs de pilota, com ara una gran anella de pedra per la qual havia de fer-se passar la pilota o una bola de pedra, representació de la pilota, que 70 cm de diàmetre i que decorava la pista sagrada de Mèxic-Tenotchtitlán. També hi figuraven a l'exposició representacions de la principal divinitat protectora dels jocs, Xochi-

pilli, i d'altres objectes relacionats amb els jocs, com ara ex-vots i ofrenes diverses.

En quant als jocs indígenes actuals supervivents dels que es feien en aquelles terres abans de l'arribada dels espanyols es presentaven a l'exposició objectes relacionats amb el joc de l'Ulama, que és el més semblant al seu homònim pre-hispànic. D'altres jocs, com el de la pilota mixteca, presenten evidents trets de mestissatge amb jocs hispànics, i d'altres, encara que ben indígenes com les «*rarahipas*» dels tarahumara, no semblen tenir cap relació amb els jugats pels seus avantpassats.

Com a separació de les dues esmentades parts hi havia a l'exposició una selecció de textos pre-hispànics escrits en llengües i escriptures pròpies de les cultures maia, mixteca i asteca, on es troben notícies dels jocs rituals. Es tracta de facsímils dels originals i pertanyen a la col·lecció del bibliòfil barceloní Sr. Peñarroya. També s'hi incloïen cròniques escrites per indígenes en alfabet llatí i en les seves llengües, o bé en castellà, com també llibres escrits pels cronistes espanyols; en tots hi trobem referències als jocs de pilota.

Per fer l'exposició més entenedora, a cada vitrina hi havia força documentació escrita, gràfica i fotogràfica. A més, s'hi presentaven maquetes del més gran, i bell, camp de joc de pilota de la cultura maia (Chichén Itzá) fetes pel Sr. Lluís Iglesias. Finalment l'exposició es completava

amb dos vídeos, extrets d'una pel·lícula del realitzador mexicà Roberto Rochín, en què es podien veure aspectes de les ciutats arqueològiques mexicanes —especialment dels camps de joc— i també dels jocs actuals, amb els espectaculars «aterratges» dels jugadors de l'Ulama.